

УДК 81'42:82-7

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.33.18>

Анна Поліщук, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0001-6953-2935

e-mail: anna.polishchuk@knu.uaКиївський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Університет Лідсу, Лідс, Велика Британія

НЕОГРАЙСІВСЬКІ ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВЕРБАЛЬНОГО ГУМОРУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ СИНТЕЗ

Серед сучасних лінгвокогнітивних підходів до розкриття механізму породження гумору найбільш відомими є Теорія семантичного сценарію (*Semantic Script Theory of Humour*) і її вдосконалена версія – Загальна теорія вербального гумору (*General Theory of Verbal Humour*), які об'єднуються навколо ідеї фреймової/сценарної невідповідності інтерпретації гумористичної ситуації. Дослідження присвячене одному з найбільш дискутованих лінгвопрагматичних напрямів, що ввійшов до складу Загальної теорії вербального гумору, так званій неограйсівській теорії Раскіна Аттардо. Вона полягає в тому, що жарти, а також інші форми комічного становлять несумлінний спосіб спілкування, який протиставляється моделі Грайса і відповідно керується іншим, гумористичним, кооперативним принципом. У ході аналізу поглядів цих авторів (Attardo & Raskin 1994; Attardo 1993, 2003, 2017) на не/дотримання кооперативних максим у гумористичному повідомленні було виділено зону продуктивної критики, а саме: недостатнє розрізнення понять "порушення" (*violation*) vs "ігнорування" (*flout*) кооперативної норми (Dypl 2008, 2013); відсутність належного інтересу до соціального контексту й емоційного фону комунікації, передбачуваної теорією релевантності та теорією ввічливості, і відповідно обмеженість комунікативної норми лише кооперативним принципом Грайса; відсутність критеріїв навмисного порушення комунікативних максим, необхідного для ідентифікації гумористичних імплікатур. Комічний ефект тим більше вірогідний, якщо в ході інтерпретації адресат віднаходить повторне зневаження максими, а також можливе ігнорування інших норм. Тому до загальноприйнятого переліку максим Грайса пропонується віднести принцип ввічливості Ліча, який орієнтований здебільшого не на змістовий аспект комунікації, а на соціальний: ставлення мовця до третіх осіб у статусно-рольовій ієрархії. Отримані результати теоретичної розвідки інтегруються в удосконалену модель інтерпретації гумору й ілюструються лінгвопрагматичним аналізом вербального жарту.

Ключові слова: лінгвопрагматика, загальна теорія вербального гумору, теорія релевантності, кооперативний принцип, максими, принцип ввічливості.

Вступ. Вербальний гумор як універсальне багатомірне явище є предметом міждисциплінарних досліджень із психології, філософії та лінгвістики. Водночас розробка адекватної теорії для моделювання й інтерпретації цього складного феномену й донині лишається актуальним завданням. Серед сучасних лінгвокогнітивних підходів щодо розкриття механізму породження гумору найбільш відомими є Теорія семантичного сценарію (*Semantic Script Theory of Humour* – SSTH) і її вдосконалена версія – Загальна теорія вербального гумору (*General Theory of Verbal Humour* – GTVH), які об'єднуються навколо ідеї фреймової / сценарної невідповідності. У лінгвопрагматичних дослідженнях цього напрямку особлива увага приділяється взаємозалежності між комічним ефектом і не/дотриманням кооперативних максим П. Грайса. Неограйсівський підхід, запропонований Раскіном і Аттардо [2; 4; 5; 7; 8; 10; 25], полягає в тому, що жарти, а також інші форми гумору становлять несумлінний спосіб спілкування, який протиставляється моделі П. Грайса і відповідно керується іншим, гумористичним, кооперативним принципом.

Методологія дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити основні розбіжності в дискусії М. Динел [12; 13] із засновниками Загальної теорії гумору щодо того, яким саме чином відбувається недотримання норми у випадку сумлінної та несумлінної комунікації, яким є набір максим і які критерії їхнього порушення необхідні для визнання гумористичного сценарію. Одержані результати теоретичної розвідки інтегруються в удосконалену модель інтерпретації гумору, проілюстровану лінгвопрагматичним аналізом вербального жарту. Об'єктом вивчення послужили Теорія семантичного сценарію, Загальна теорія вербального гумору, Теорія комунікативних максим П. Грайса, Теорія релевантності та Теорія ввічливості Ліча. Предмет дослідження – модель інтерпретації гумористичного повідомлення на основі експлуатації комунікативних максим. Результати дослідження були отримані завдя-

ки використанню загальнолінгвістичних методів: описовий і порівняльний, а також лінгвопрагматичних методів: дискурс-аналізу й інтент-аналізу.

Результати дослідження.

1.1. Теорія семантичного сценарію гумору (SSTH)

Теорію семантичного сценарію (SSTH) виклав і розвинув В. Раскін [22] у своїй основоположній праці "Семантичні механізми гумору" (1985), а згодом її послідовником став С. Аттардо [23; 3]. Це – перше покоління лінгвістичної теорії гумору, орієнтоване на застосування мовної семантики до словесних жартів. Основним поняттям цієї теорії є "сценарій", який у найширшому сенсі можна визначити як "організовану частину інформації про щось", або інакше як "когнітивну структуру, інтерналізовану мовцем, яка забезпечує його інформацією про те, як все робиться, організовується тощо" [3, с. 198–199]. Оскільки сценарій є структурою знань, спільною для мовця й адресата, його актуалізація базується на спільних очікуваннях. Згідно з Теорією семантичного сценарію (SSTH), гумористичну ситуацію можна гіпотетично трактувати декількома різними способами. На першому етапі процесування ці сценарії називаються "перекриваючими", що передбачає одночасне існування кількох інтерпретацій; а на другому етапі – "опозитивними", якщо принаймні дві одночасні інтерпретації можна окреслити як протилежності [23, с. 99]. У випадку вербального гумору невідповідності можуть бути помічені на різних мовних рівнях: фонетика (алітерація, римунання або спунеризм), семантика (включаючи зіставлення ідей між двома елементами тексту або дискурсу) і прагматика (порушення мовних норм і правил або логічних принципів). Цей список аж ніяк не є вичерпним, але він показує, яких форм може набувати невідповідність, коли порушується та чи інша регулярність [20; 26].

Неконгруентність двох співіснуючих сценаріїв породжує когнітивну напругу, яку адресат нівелює, обравши сценарій, що є релевантним для актуалізації жарту й

© Поліщук Анна, 2023

генерації гумору. Виходячи з цієї моделі, виводяться і критерії визначення гумористичного тексту, а саме, для того щоб текст вважався жартом, він має задовольняти двом основним умовам. По-перше, він має бути сумісним, повністю або частково, з двома різними сценаріями. По-друге, ці два сценарії, із якими сумісний текст, мають бути протилежними в особливому сенсі: опозитивність двох сценаріїв або їхнє просте накладення не створюють комічного ефекту – обидві умови повинні виконуватися одночасно [3, с. 203–205]. І саме цей особливий зв'язок протилежних сценаріїв є основним чинником породження гумористичного сенсу, який виражений у тексті.

1.2. Загальна теорія вербального гумору (GTVH)

Теорія семантичного сценарію була переглянута та модифікована в пізніших роботах В. Раскіна та С. Аттардо [1; 6; 9] на основі попередніх наукових досліджень Дж. Сулса [30; 31] і Т. Шульца [28; 29]. Окрім того, що в новій теорії були розроблені три впорядковані стадії у створенні комічного тексту (вихідна стадія, неконгруентність і розв'язання), основна увага зосереджувалася на розв'язанні смислової невідповідності. Протиставлення та накладання сценаріїв спираються на шість ресурсів знань: опозиція сценаріїв, логічний механізм, ситуація, ціль, наративна стратегія та мова. Загальна теорія вербального гумору передбачає, що гумор можна аналізувати й описувати у світлі цих параметрів, які організовані в ієрархічну структуру. У попередній концепції SSTH ця невідповідність оцінювалася здебільшого семантично, тоді як у GTVH поняття сценарної опозиції було розширено з урахуванням додаткових когнітивно-психолінгвістичних і прагматичних опозицій. Уточнення стосувалися того факту, що з двох можливих інтерпретаційних сценаріїв перший базується на нейтральному контексті і є цілком передбачуваним, тоді як протилежний сценарій є контекстуально залежним і тому набагато менш доступним. Так, у когнітивних дослідженнях неконгруентність може розумітися як невідповідність, зумовлена структурними особливостями стимулу, або як зіткнення з очікуваннями та ментальними патернами інтерпретатора. З цієї причини феномен невіправданих очікувань для створення комічного й асиміляція фантазії, зазвичай має першорядне значення [13; 22; 33]. Максимальна й оптимальна релевантність є елементами Теорії релевантності [29], що використовуються для підвищення пояснювальної адекватності механізму породження гумору. Максимальна релевантність забезпечує найповніший когнітивний ефект, тоді як оптимальна релевантність означає, що адресатом було докладено достатньо ефективних зусиль для отримання правильної інтерпретації комунікативного наміру. Передбачається, що кожен мовець має зробити так, щоб його висловлювання передавало власну оптимальну релевантність і забезпечувало достатній остензивний стимул для слухача. Проте максимальна релевантність може бути еквівалентною оптимальній, лише якщо мовець і слухач мають однакове контекстне середовище [32, с. 493].

Активация фрейму / сценарію створює очікування щодо основних аспектів події, спонукаючи адресата заповнити слоти необхідними елементами з довготривалої пам'яті. Однак, якщо інформація недоступна, для того, щоб подолати двозначність або невизначеність висловлювання, слоти заповнюються значеннями за замовчуванням з ширшого контексту, включаючи фонові знання. Оскільки гумор піддається значному впливу культурних контекстів, лінгвокультурологічний інструментарій, до якого належать знання культурних катего-

рій, культурних метафор і схем, також стає у пригоді [22, с. 36; 17, с. 9–11]. Якщо всі ці значення за замовчуванням не усувають двозначності, то відбувається зсув фрейму, який призводить до повторного семантико-прагматичного аналізу висловлювання і формування нових асоціативних зв'язків. С. Коулсон [11, с. 29] називає цей процес "конструювання значення в режимі онлайн", коли аспекти перцептивної та концептуальної інформації інтегруються з більш абстрактною інформацією, доступною з довготривалої пам'яті. Поєднання нової інформації й нових контекстуальних імплікатур (1) створює нові контекстуальні значення; (2) посилює існуючі контекстуальні очікування; (3) суперечить і виключає існуючі контекстуальні значення [29, с. 122; 32, с. 492]. Отже, розв'язання невідповідності пояснюється на основі когнітивного механізму, який функціонує, зберігаючи в робочій пам'яті кілька сценаріїв, породжених невідповідністю, протягом періоду часу, необхідного для пошуку когнітивного правила, здатного розв'язати невідповідність [4, с. 412]. Однак, на відміну від когнітивного дисонансу, невідповідність, що сприяє гумористичним ефектам, не може бути повністю розв'язана. Відтак має місце залишкова невідповідність і, як наслідок, зберігається деяка напруга, яка є неодмінною умовою гумору, оскільки заключна стадія його переживання ґрунтується на коливаннях реципієнта між конгруентністю та неконгруентністю.

Загальна теорія вербального гумору також акцентує увагу на необхідності виконати кілька умов, щоб частково розв'язану невідповідність можна було вважати гумористичним ефектом. Найбільш важливими є сприятливий, тобто приємний і безпечний контекст, правильний емоційний клімат і налаштованість комунікантів до гри у смисловому полі [13, с. 28]. У випадку, коли гумор зачіпає індивіда, за рахунок якого слухач або глядач повинен розважатися, теорія невідповідності може поєднуватися з теорією переваги / приниження. Як зазначає Дж. Моррел [21, с. 234; 13, с. 29], "більшість невідповідностей, із яких ми сміємося, особливо в комедії, – це людські недоліки – невігластво, дурість, помилки, непорозуміння і моральні вади. Теорія невідповідності просто говорить, що ми насолоджуємося недоречністю цих недоліків". Незважаючи на те, що цей теоретичний підхід не фокусується на приниженні жертви як на безпосередньому джерелі гумористичного досвіду, модель подолання невідповідності може передбачати встановлення переваги того, хто застосовує дотепну агресію, над тим, хто виступає в ролі принижуваної мішені. Відтак теорія переваги спонукає до пошуку належного механізму регулювання когнітивної та соціальної складової гумору.

1.3. Гумор як не/порушення кооперативного принципу П. Грайса

Якщо більшість попередніх теорій розглядали гумор як ефект неконгруентності семантичного характеру, то В. Раскін [23; 25] і значно рішучіше С. Аттардо [2; 3; 4; 5; 7; 8] почали розглядати жарт у прагматичному аспекті, у контексті несумлінного застосування мовцем кооперативного принципу П. Грайса. Кооперативний принцип (КП) ґрунтується на припущенні про те, що комуніканти а рїогї погоджуються підтримувати природний хід розмови з орієнтацією на одну з чотирьох максимум – якості, кількості, відношення та манери. Порушення якогось із цих аспектів кооперації є потенційним джерелом гумору [23, с. 89–101; 25, с. 34; 2, с. 541–543; 3, с. 273]. Автори стверджують, що, на відміну від сумлінного способу комунікації, пов'язаного з

"передачею інформації" [22, с. 89], "передачею фактів" [25, с. 32] і "однозначно серйозного" сенсу [8, с. 353], мета несумлінного способу комунікативної взаємодії полягає в тому, щоб створити за допомогою тексту особливий перлокутивний ефект, а саме змусити слухача сміятися [23, с. 101]. У межах несумлінного використання КП П. Грайса автори виділяють окремий модус гумористичного кооперативного принципу [23, с. 103; 25, с. 37]:

(i) Максима кількості: Надайте стільки інформації, скільки необхідно для жарту.

(ii) Максима якості: Говоріть лише те, що сумісно із тональністю жарту.

(iii) Максима відношення: Говоріть лише те, що має відношення до жарту.

(iv) Максима манери: Розповідайте жарт ефектно.

У декількох своїх роботах М. Динел [12; 13] намагалася переглянути та піддати критиці постулати, які обстоювали С. Аттардо і В. Раскін щодо відповідності між моделлю П. Грайса й гумором. Вона доводить, посилаючись на оригінальну версію теорії [14; 15; 16], що різні прояви гумору насправді на глибинному рівні не порушують кооперативний принцип комунікації. Адже, коли гумористичні висловлювання відверто ігнорують максими, вони порушують їх лише формально для досягнення комунікативної мети, яка може полягати в тому, щоб, наприклад, потішити слухача, надати більше переваг у міжособистісному спілкуванні шляхом посилення солідарності або зняття напруги в соціальній взаємодії. Структура КП П. Грайса передбачає безліч зумисних порушень, оскільки вони допомагають отримати імплікатури щодо наміру мовців зберегти співпрацю, у чому власне і проявляється раціональність комунікативної поведінки.

Виходячи з таких передумов, М. Динел [12, с. 169–175] розглядає неправомірність тверджень В. Раскіна (1998) про те, що модель серйозної комунікації вимагає безпомилкового дотримання всіх максимум, починаючи з вихідної максими кількості щодо дотримання істинності висловлювання, а гумористична – відповідно, принаймні одну з цих максимум порушує. Справді, існує чимало прикладів, коли жарти можуть не відповідати максимумам, дезінформуючи або спантеличуючи слухача [19; 32]. Гумору часто притаманне ігнорування максимум манери й кількості, оскільки комічне типово виражається в семантичній двозначності або недосказаності, чи то короткий жартівливий фрагмент, чи то неологічна лексема, порівняння, чи розлогіша розмовна дотепність. Це трапляється, коли мовець, наприклад, у випадку свідомого недотримання максимум манери надає замало інформації або тимчасово дозволяє зробити з прихованої двозначності "неправильні" висновки. Натомість абсурдний гумор чи дружнє кепкування, яке іноді нагадує принизливий гумор, ігнорує максимум якості. Однак така комунікативна стратегія усвідомлюється реципієнтом гумору лише у процесі обробки всієї інформації, незалежно від того, чи отримав він попередні сигнали про те, що мовлення має трактуватися в гумористичному ключі, чи ні. Максимально слідуючи теорії й термінам П. Грайса, дослідниця розмежовує два умовні рівні інтерпретації гумору протиставленням термінів *violation* "порушення" максимум та *flout* "ігнорування / зневажання / експлуатація". Вона виходить із того, що різний тип порушення норми має свої цілі – зруйнувати комунікацію чи створити додаткові імплікатури. М. Динел наполягає на тому, що недотримання максимум із метою створення імплікатури не може сприйматися як їхнє порушення, оскільки мовець очікує, що слухач насправді зможе по-

мітити свідоме зневажання комунікативних норм і зробити відповідні висновки щодо інтенцій мовця досягти комічного ефекту. Тісна співпраця мовців у комунікації пояснює, чому жарти здебільшого не викликають непорозуміння і цінуються.

М. Динел ставить під сумнів постулат про те, що різні прояви гумору порушують раціоналістичну модель спілкування, запропоновану П. Грайсом. Свою позицію вона аргументує тим, що КП підтримується в будь-якій взаємодії між мовцем, який свідомо створює висловлювання, вважаючи реакцію співрозмовника передбачуваною, і слухачем, який виводить із цього повідомлення імплікатури. Отже, раціональність, покладена в основу моделі П. Грайса, повинна бути притаманною як серйозним, так й ігровим вербалізаціям. Авторка також критикує припущення В. Раскіна (1985) про те, що на стадії тригера остаточно відбувається перемикання в несумлінний, жартівливий, режим. На її думку, ситуація, коли "комбінаторні правила повинні будуть відхилити першу оцінку способу спілкування, прийнятого раніше, і цілком перейти до наступної оцінки, а саме ефекту жарту" [23, с. 125], може бути далекою від реальності. М. Динел [12, с. 170–172] апелює до тих випадків, коли значення не можуть сприйматися виключно в гумористичному ключі, і тоді два комунікаційні фрейми можуть навіть "зливатися", тобто співіснувати. Таким типом комічного цікавиться також і філософська теорія афекту, згідно з якою примноження значень чи імплікатур, які остаточно не скасовуються ані в момент сміху, ані за його допомогою, створюють невизначеність і, отже, "інтенсивність" [33, с. 4]. Тому, незважаючи на маркованість і впізнаваність структури, реєстру чи теми гумористичного повідомлення, початкове сприйняття може зберігатися для деяких форм гумору.

У підсумку дослідниця доходить висновку про те, що постулат В. Раскіна про недоброросовісний режим із власним КП видається зайвою термінологічною складністю, оскільки ігрова комунікація цілком підпадає під традиційну концепцію П. Грайса. КП легко співвідноситься з гумором, якщо той створений свідомо і не містить у собі прихованої нещирості, як це і передбачає КП.

На нашу думку, вельми розлога і детальна стаття М. Динел справді подає ретельний аналіз своїх попередників у царині Загальної теорії вербального гумору й містить чимало слушних зауважень щодо деякої непословності поглядів В. Раскіна і С. Аттардо, а також недиференційованого вживання термінів на позначення порушення комунікативних норм, принаймні в роботах до 2017 р. Справді, в окремому взятому вигляді сумлінний спосіб кооперації, запропонований В. Раскіном (1985), суттєво обмежує концепцію П. Грайса й тому заслуговує на критику. Однак, твердження про те, що В. Раскін і С. Аттардо неправильно тлумачать його модель комунікації можна вважати не зовсім коректним. Радше було б сказати, що модель П. Грайса була адаптована й ускладнена новою опозицією сумлінного та несумлінного способу дотримання комунікативних норм, що потенційно співвідноситься з усвідомленим багаторівневим і багатоступеневим процесу інтерпретації повідомлення з урахуванням принципу оптимальної релевантності. У цьому ж ракурсі можна розглядати і запропонований В. Раскіном кооперативний принцип для гумору.

В одній з останніх своїх робіт С. Аттардо [10, с. 178–186] докладніше зупинився на ґрайсівських термінах на позначення недотримання норми та дійшов висновку, що навіть більш-менш однозначно розуміння кожного з них (хоча сам П. Грайс не завжди використовує ці тер-

міни послідовно) не розв'язує остаточно проблеми порушення чи / та несумлінного дотримання максим. Намагаючись протиставити терміни, на яких свого часу сфокусувалася М. Динел, він зосередив увагу на тому, що порушення КП (violation) не повинно розпізнаватися відразу, під час початкової обробки тексту, на відміну від ігнорування КП (flout), яке є очевидним. Продовжуючи ці міркування, він твердить, що оскільки порушення максими має бути неявним, текст ніби "введе в оману" слухача / читача, допоки в кінці повідомлення несподівано не буде виявлено інший контекст, який, немов "сюрприз", приховується до потрібного моменту. Отже, виходить, що динаміка імпліцитного та явного сприяє такому ж динамічному сприйняттю норми, коли недотримання максими є лише тимчасовим явищем, яке в кінцевому рахунку змінює свій статус на просту її експлуатацію [10, с. 185]. Слушним є спостереження Аттардо за тим, що у випадку приписування мовцеві просоціального наміру – створити розважальний дискурс – співрозмовники розпізнають метаповідомлення як гру. Якщо вони оцінюють метаповідомлення незадовільно та не погоджуються переключити комунікацію в режим гумору, то тоді така соціальна й культурна практика спричинена саме порушенням кооперативних максим, які вже не породжують нових імплікатур.

У підсумку розглянутих поглядів смислове розрізнення двох термінів – violation і flout – на позначення недотримання норми в теорії гумору, на наш погляд, варто було б тлумачити так. Перший термін, violation "порушення", здатен апелювати до всієї комунікації загалом, включаючи ігрові форми взаємодії, що передбачає цілковиту руйнацію раціональної кооперативної взаємодії, яка, наприклад, може статися, якщо гумор буде визнано незадовільним. Другий термін, flout "ігнорування / експлуатація", може позначати умовне порушення кооперативної норми, яке є сигналом для розпізнавання гумористичної тональності. Відповідно, у термінах В. Раскіна і С. Аттардо, розрізнення сумлінного й несумлінного дотримання кооперативних максим доречно саме з визначенням фундаментального порушення кооперації, що іменується violation. У межах несумлінного використання кооперативних норм відбувається той тип порушення раціональності, який у грайсівській термінології називається flout, і який служить джерелом необхідних для гумору імплікатур.

Якщо поєднати три впорядковані стадії у створенні комічного з акцентом на семантико-прагматичній неконгруентності GTVN із двома рівнями комунікативної невідповідності в системі П. Грайса / М. Динел і принципами теорії релевантності, то модель інтерпретації можна було б представити так. Обробка інформації здійснюється безперешкодно допоки порушення однієї, а часом і декількох, кооперативних максим не становитиме дилеми для інтерпретатора щодо сумлінності чи несумлінності комунікації. Імплікатури, отримані внаслідок недотримання максим, включаються в новий цикл здобуття сенсу. Якщо нове розуміння повідомлення задовольняє КП, текст може вважатися фігуративним або гумористичним. Комічний ефект тим більше вірогідний, якщо в ході інтерпретації адресат віднаходить повторне зневажання тієї ж максими, а також можливе ігнорування інших норм. Так, до загальноприйнятого переліку максим П. Грайса належить, зокрема, і принцип ввічливості Дж. Ліча [18], який орієнтований здебільшого не на змістовий аспект комунікації, а на соціальний: ставлення мовця до третіх осіб в умовах статусно-рольової ієрархії. Дж. Ліч виділяє

шість правил, розташованих за градуальною шкалою збитків і переваг для мовця й адресата: 1) максима такту; 2) максима великодушності; 3) максима схвалення; 4) максима скромності; 5) максима згоди; 6) максима симпатії [18, с. 67]. Сценарна, бо краще сказати фреймова, опозиція серйозного та смішного й доля їхнього взаємного співіснування залежить від того, наскільки альтернативні інтерпретації повідомлення будуть релевантні ширшому контексту.

Нижче наведемо інтерпретацію одного із прикладів розмовного гумору, яка демонструє можливості поєднання методологічного апарату декількох неограйсівських теорій.

Обмін SMS між двома молодими людьми, які жартують і намагаються переграти один одного:

A: *Я щойно чув, що сьогодні ввечері НЛО викраде всіх красенів, але вам, очевидно, не варто хвилюватися. Я просто хочу попрощатися.*

B: *Ну, я вже в їхній літаючій тарілці. Вчора брали тих, у кого дуже високий IQ [12, с. 181].*

Репліка мовця А містить ігнорування щонайменше двох кооперативних максим П. Грайса: максими якості (не повідомляти нічого неправдивого чи сумлінного) – нібито прилетіло НЛО з метою викрадення людей – і максими манери (бути послідовним) – попередження про небезпеку викрадення супроводжується пропозицією не хвилюватися. Недотримання принципу послідовності породжує дві імплікатури: (1) про те, що адресат (B) не є зовнішньо привабливим і (2) адресат (A), навпаки, відрізняється красою. Перед інтерпретатором постає дилема, як оцінити першу імплікатуру: як серйозне твердження, що постало внаслідок порушення максими манери, чи як жарт, якщо зневажання максими представлено як зумисно очевидне. Із позиції загального принципу раціональної кооперації, включаючи вимогу дотримання принципу ввічливості, перша інтерпретація спирається на порушення максиму такту (не перетинати особисті кордони адресата) і максиму скромності (неприйняття похвал на власну адресу). Виходячи з попереднього опису комунікативної ситуації як дружнього спілкування на відсторонену тему, таке тлумачення виглядає менш релевантним, ніж припущення про ігрову форму взаємодії між емпатійно налаштованими один до одного комунікантами. Справді, показовим у цьому випадку є саме повторне порушення максими манери (бути послідовним), коли мовець прощається з адресатом. Отже, у мовця B формується уявлення про специфічність, надмірну прагматичну складність зверненого до нього повідомлення. Проте вирішальним для інтерпретації тут виступає порушення максими якості (унікати недостовірних тверджень): вочевидь неправдиве повідомлення про іншопланетних прибульців переводить усе сказане у статус недостовірний і неправильний. Отже, несумлінне дотримання максим якості й манери зміщує перший сценарій серйозної комунікації в бік жарту з потенційним ігноруванням максими манери (унікати двозначності). Проте відповідь адресата засвідчує, що всі етапи інтерпретації пройшли успішно й гумористичне повідомлення було адекватно оцінене. Зокрема, мовець B двічі порушує максиму якості, підтримуючи дискурс про НЛО та викрадення, максиму кількості, коли порушує нову тему, пов'язану з IQ, а також максиму скромності, вдаючись до самопохвали. Створення нової імплікатури про власний високий інтелект стає релевантною гумористичною відповіддю мовця B на жарт щодо його зовнішності, тим самим своєю комунікативною поведін-

кою мовець В демонструє співбесіднику, що він "у гри" і належно сприймає гумор.

Висновки. У підсумку можна твердити, що серед лінгвокогнітивних підходів, які ввійшли в Загальну теорію вербального гумору (GTVH), найбільш проблематичним і найбільш дискутованим виявився постґрайсівський прагматичний напрямок, відбитий у ряді публікацій засновників цієї теорії (Raskin 1985, Raskin & Attardo 1994 та ін.). Під час аналізу погляди В. Раскіна та С. Аттардо на не/дотримання кооперативного принципу в гумористичному повідомленні на противагу позиції з цього питання М. Динел (Dyrel 2008, 2013), було виділено зону продуктивної критики, а саме недостатне розрізнення першими авторами понять "порушення" кооперативної норми (violation) та її "ігнорування" (flout). Висновок про те, що експлуатація кооперативних максим породжує необхідні для гумору опозитивні імплікатури, проте ними не обмежується, потенційно приховується у спробі В. Раскіна і С. Аттардо розрізнити сумлінне й несумлінне використання максим і виділяти окремий модус гумористичного КП, попри те, що ці елементи теорії були скептично оцінені М. Динел. Загалом погоджуючись із критичними зауваженнями польської дослідниці, варто все-таки відзначити, що обидві концепції не приділяють належної уваги тому, як у ході інтерпретації повідомлення можуть виділятися критерії навмисного порушення норми, яку роль відіграє соціальний контекст та емоційний фон комунікації, а також що впливає на перспективу протиставлення або можливого злиття серйозного й гумористичного сенсу повідомлення. Плідним внеском у Загальну теорію вербального гумору можна вважати застосування принципу релевантності, згідно з яким комічний ефект виникає внаслідок порушення КП, розриву між максимальною й оптимальною релевантністю, а долається – за рахунок розширення контекстуальних сетів.

Список використаних джерел

- Attardo S. Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model / S. Attardo, V. Raskin // *Humor*. – 1991. – Vol. 4. – P. 293–348.
- Attardo S. Violation in conversational maxims and cooperation: The case of jokes / S. Attardo // *Journal of Pragmatics*. – 1993. – Vol. 19. – P. 532–558.
- Attardo S. Linguistic Theories of Humor / S. Attardo. – New York : Mouton, 1994.
- Attardo S. Locutionary and perlocutionary cooperation: The perlocutionary cooperative principle / S. Attardo // *Journal of Pragmatics*. – 1997a. – Vol. 27. – P. 753–779.
- Attardo S. Competition and cooperation: Beyond Gricean pragmatics / S. Attardo // *Pragmatics & Cognition*. – 1997b. – Vol. 5. – P. 21–50.
- Attardo S. Humorous texts: A semantic and pragmatic analysis / S. Attardo. – Berlin, Germany : Mouton de Gruyter, 2001.
- Attardo S. On the nature of rationality in (neo-Gricean) pragmatics / S. Attardo // *International Journal of Pragmatics*. – 2003. – Vol. 14. – P. 3–20.
- Attardo S. Cognitive linguistics and humor / S. Attardo // *Humor*. – 2006. – Vol. 19. – P. 341–362.
- Attardo S. The General Theory of Verbal Humour / S. Attardo // *The Routledge Handbook of Language and Humour*. – New York, NY : Routledge, 2017a. – P. 126–142.
- Attardo S. Humour and Pragmatics, in *The Routledge handbook of language and humor* / S. Attardo. – New York, NY : Routledge, 2017b. – P. 174–188.
- Coulson S. Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction / S. Coulson. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
- Dyrel M. There is method in the humorous speaker's madness: Humour and Grice's model / M. Dyrel. – *Lodz Papers in Pragmatics*. – 2008. – Vol. 4. – No. 1. – P. 159–185.
- Dyrel M. Humorous phenomena in dramatic discourse / M. Dyrel // *The European Journal of Humor Research*. – 2013. – Vol. 1. – P. 22–60.
- Grice P. Logic and conversation / P. Grice // *Syntax and Semantics* / Peter Cole, Henry Morgan (Eds.). – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.
- Grice P. Further notes on logic and conversation / P. Grice // *Syntax and Semantics* // Peter Cole (Ed.). – New York : Academic Press. – 1978. – Vol. 9. – P. 113–127.

- Grice P. Retrospective epilogue / P. Grice // *In Studies in the Way of Words*. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1989. – P. 339–386.
- Kianbakht S. Towards a comprehensive theory of culturally constructed humour / S. Kianbakht // *The European Journal of Humor Research*. – 2020. – Vol. 8. – No 2. – P. 1–24.
- Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London ; New York : Longman, 1983.
- Li X. Analysis of Speech Humor in Crosstalk From Principles of Cooperation and Relevance Theory / X. Li // *Theory and Practice in Language Studies*. – 2021. – Vol. 11. – No. 9. – P. 1087–1092.
- Morreall J. Taking Laughter Seriously / J. Morreall // *State University of New York Press*. – 1983.
- Morreall J. Philosophy and religion / J. Morreall (in V. Raskin (ed) // *The Primer of Humor Research*. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, – 2008. – P. 211–242.
- Mifdal M. Breaking frame and frame-shifting in Bassem Youssef's satirical TV show al-Bernāmeg / M. Mifdal // *European Journal of Humor Research*. – 2019. – Vol. 7. – No 2. – P. 30–43.
- Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor / V. Raskin. – Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1985.
- Raskin V. The sense of humor and the truth / V. Raskin // *The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristics*, edited by Willibald Ruch, Berlin : Mouton de Gruyter, 1998. – P. 95–108.
- Raskin V. Non-literality and non-bona-fide in language: An approach to formal and computational treatments of humor / V. Raskin, S. Attardo // *Pragmatics and Cognition*. – 1994. – Vol. 2. – P. 31–69.
- Ritchie G. Developing the incongruity-resolution theory / G. Ritchie // *Informatics Research Report EDI-INF-RR-0007*. Edinburgh : University of Edinburgh, 1999. – URL: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/3397>
- Shultz T. R. Development of the appreciation of riddles / T. R. Shultz // *Child Development*. – 1974. – Vol. 45. – P. 100–105.
- Shultz T. R. A cognitive-developmental analysis of humour / A. J. Chapman, H. C. Foot (Eds.) // *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications*. – London : Wiley, 1976. – P. 11–36.
- Sperber D. Relevance: Communication and cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Massachusetts : Harvard University Press, 1986.
- Suls J. M. A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons: An information-processing analysis // *The Psychology of Humour* / G. Goldstein, P. McGhee (Eds.). – New York : Academic Press, 1972. – P. 81–100.
- Suls J. M. Cognitive and disparagement theories of humour: A theoretical and empirical synthesis / J. M. Sulz // *It's a Funny Thing, Humour* / A. J. Chapman, H. C. Foot (Eds.). – Oxford : Pergamon Press, 1977. – P. 41–45.
- Tian-yu He. A Study of Verbal Humor in Public Speech from the Perspective of Relevance Theory and Cooperative Principle – Taking TED Talks as An Example / He Tian-yu // *Journal of Literature and Art Studies*. – 2021. – Vol. 11. – No. 7. – P. 491–495.
- Weeks M. Affect philosophy meets incongruity: about transformative potentials in comic laughter / M. Weeks // *The European Journal of Humor Research*. – 2020. – Vol. 8. – No 1. – P. 1–13.

References

- Attardo, S., Raskin, V. (1991). Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model. *Humor* 4, pp. 293–348.
- Attardo, S. (1993). Violation in conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19, pp. 532–558.
- Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. New York: Mouton.
- Attardo, S. (1997a). Locutionary and perlocutionary cooperation: The perlocutionary cooperative principle. *Journal of Pragmatics* 27, pp. 753–779.
- Attardo, S. (1997b). Competition and cooperation: Beyond Gricean pragmatics. *Pragmatics and Cognition* 5, pp. 21–50.
- Attardo, S. (2001). *Humorous texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. (2003). On the nature of rationality in (neo-Gricean) pragmatics. *International Journal of Pragmatics* 14, pp. 3–20.
- Attardo, S. (2006). Cognitive linguistics and humor. *Humor* 19, pp. 341–362.
- Attardo, S. (2017a). The General Theory of Verbal Humour. In S. Attardo (Ed.), *The Routledge Handbook of Language and Humour* (pp. 126–142). New York, NY : Routledge.
- Attardo, S. (2017b). Humour and Pragmatics In S. Attardo (Ed.), *The Routledge Handbook of Language and Humour* (pp. 174–188). New York, NY : Routledge.
- Coulson, S. (2001). *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dyrel, M. (2008). There is method in the humorous speaker's madness: Humour and Grice's model. *Lodz Papers in Pragmatics* 4(1), pp. 159–185.
- Dyrel, M. (2013). Humorous phenomena in dramatic discourse. *The European Journal of Humor Research* 1, pp. 22–60.
- Grice, P. (1975). Logic and conversation. *Syntax and Semantics* 3, pp. 41–58.
- Grice, P. (1978). Further notes on logic and conversation. *Syntax and Semantics*. 9, pp. 113–127.
- Grice, P. (1989). Retrospective epilogue. In *Studies in the Way of Words* (pp. 339–386). Harvard University Press.
- Kianbakht, S. (2020). Towards a comprehensive theory of culturally constructed humour. *European Journal of Humor Research* 8(2), pp. 1–24.

18. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London – New York: Longman.
19. Li, X. (2021). Analysis of Speech Humor in Crosstalk From Principles of Cooperation and Relevance Theory. *Theory and Practice in Language Studies* 11(9), pp. 1087–1092.
20. Morreall, J. (1983). *Taking Laughter Seriously*. State University of New York Press.
21. Morreall, J. (2008). Philosophy and religion. In V. Raskin (Ed). *The Primer of Humor Research* (pp. 211–242). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
22. Mifdal, M. (2019). Breaking frame and frame-shifting in Bassem Youssef's satirical TV show al-Bernameg. *European Journal of Humour Research* 7(2), pp. 30–43.
23. Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
24. Raskin, V. (1998). The sense of humor and the truth. In W. Ruch (Ed.), *The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristics* (pp. 95–108). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
25. Raskin, V., Attardo, S. (1994). Non-literality and non-bona-fide in language: An approach to formal and computational treatments of humor. *Pragmatics and Cognition* 2, pp. 31–69.
26. Ritchie, G. (1999). Developing the incongruity-resolution theory. *Informatics Research Report EDI-INF-RR-0007*. Edinburgh: University of Edinburgh. – URL: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/3397>
27. Shultz, T. R. (1974). Development of the appreciation of riddles. *Child Development* 45, pp.100–105.
28. Shultz, T. R. (1976). A cognitive-developmental analysis of humour. In A. J. Chapman, H. C. Foot (Eds.), *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications* (pp. 11–36). London: Wiley.
29. Sperber, D., Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and cognition*. Massachusetts: Harvard University Press.
30. Suls, J. M. (1972). A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons: An information-processing analysis. In G. Goldstein, P. McGhee (Eds.), *The Psychology of Humour* (pp. 81–100). New York: Academic Press.
31. Suls, J. M. (1977). Cognitive and disparagement theories of humour: A theoretical and empirical synthesis. In A. J. Chapman, & H. C. Foot (Eds.), *It's a Funny Thing, Humour* (pp. 41–45). Oxford: Pergamon Press.
32. Tian-yu, He. (2021). A Study of Verbal Humor in Public Speech from the Perspective of Relevance Theory and Cooperative Principle –Taking TED Talks as An Example. *Journal of Literature and Art Studies* 11(7), pp. 491–495.
33. Weeks, M. (2020). Affect philosophy meets incongruity: about transformative potentials in comic laughter. *The European Journal of Humour Research* 8(1), pp. 1–13.

Надійшла до редколегії 11.01.23

Anna Polishchuk, PhD (Philol.), Associate Prof.
 ORCID: 0000-0001-6953-2935
 e-mail: anna.polishchuk@knu.ua
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
 University of Leeds, Leeds, UK

NEO-GRICEAN APPROACHES IN PRAGMATICS TO THE STUDY OF VERBAL HUMOR: THEORETICAL AND EMPIRICAL SYNTHESIS

Among modern cognitive approaches to uncovering the mechanism of humor generation, the most famous are the Semantic Script Theory of Humor and its improved version – the General Theory of Verbal Humor, which are united under the umbrella of frame/script incongruity inherent in humor. This study is devoted to one of the most discussed pragmatic approaches, which is a part of the General Theory of Verbal Humor, the so-called neo-Gricean theory of Raskin and Attardo. It consists in the fact that jokes, as well as other comic forms, constitute a non-bona-fide mode of communication, which is opposed to the Gricean model and accordingly, it is guided by the humour cooperative principle. On the basis of the analysis of these authors conception (Attardo & Raskin 1994; Attardo 1993, 2003, 2017, etc.) on non-observance of cooperative maxims in a humorous message a zone of productive criticism was highlighted, namely: insufficient distinction between the concepts of 'violation' vs 'flout' of maxims (Dyner 2008, 2013); lack of proper interest in the social context and emotional background of communication, presupposed by Relevance Theory and Politeness Theory, and, accordingly, the communicative norms are limited only by the cooperative principle of Grice; the lack of criteria for intentional violation of communicative maxims, necessary for the identification of humorous implicatures. The comic effect is more likely to be recognised, if, in the course of interpretation, the addressee discovers a repeated maxim flouting, as well as possible ignoring of other norms. Therefore, it is proposed to include to the generally accepted list of Grice's maxims Leach's principle of politeness, which is mostly focused not on the substantive aspect of communication, but on the social one: the speaker's attitude towards third parties in a status-role hierarchy. The obtained results of the theoretical exploration are integrated into an improved model of humor interpretation and illustrated by a intent-analysis of a verbal joke.

Keywords: linguistic pragmatics, general theory of verbal humor, theory of relevance, cooperative principle, maxims, politeness.